

خوشنویسی اسلامی هنری مقدس است

مبانی نظری هنر مقدس

رمز و راز هنر مقدس

ماهیت هنر مقدس

خوشنویسی اسلامی هنر مقدس

برای درک وسعت و عمق هنر خوشنویسی اسلامی و قابلیت های آن در عرصه دیگر هنرهای اسلامی می بایست به مبانی نظری هنر و در نهایت شناسایی هنر مقدس و نمادها و سمبل های آن نظری داشت کارل گوستاو یونگ میگوید : منشا هنر آن صورت ازلی است که در ناخود آگاه انسان قرار دارد و هنرمند با مهارت و احساس خود آن را به ظهور می رساند.

خوشنویسی اسلامی برای برخی از هنرمندان به نوعی صنعت است و علت آن هم عدم درک عمیق آنان از تعاریف این هنر می باشد که باعث شده آنها فقط به خوشنویسان ماهر تبدیل شوند و از مفهوم واقعی آن محروم گردند در هنر خوشنویسی اسلامی حکمت معنوی نهفته است و در این هنر ظرفیت ها و قابلیت های زیبا شناسانه قرار دارد که آن را به نوعی نسبت به دیگر هنرهای اسلامی متمایز نموده است و از آنجا که هنر چیزی نیست جز آشکاری زیبایی های خلقت و تجلی اسما الهی و همگی از یک مبدا به یک مقصد الهی رهنمون اند پس می توانند زیبایی های بصری و معنوی خود را در قالبهای متفاوت به ظهور رسانند یکی از این قالبها در تمدن و فرهنگ اسلامی هنر خوشنویسی است که با عرفان و حکمت همراه است شعر در لفظ و نقاشی در رنگ و خوشنویسی در انواع گوناگون اقلام از تجلیات زیبایی در هنر است در هنر خوشنویسی اسلامی حکمت هنر اسلامی نهفته است و علت آن را باید در اخلاق و معرفت قدسی جستجو کرد در این هنر تمام معیارهای زیباشناسی قرار دارد و عناصر تشکیل دهنده افلاطونی مانند تعادل - توازن - تقارن - هارمونی - ریتم وجود دارد هنر خوشنویسی اسلامی هنر مقدسی است.

یکی از عوامل موثر در ایجاد زیبایی کلاسیک افلاطونی و توازن و تقارن بر اساس آن در هنر خوشنویسی اسلامی تنظیم اصول ۱۲ گانه خوشنویسی است که با تمام معیارهای زیبا شناسی هنرهای بصری مطابقت دارد همچنین این هنر بنا به ساختار و ماهیت تعلیمی خود می تواند در تزکیه نفس و تلطیف روح و روان هنرمند تاثیر مثبت روان شناسانه بگذارد این خلوت گزینی - حس مراقبه و تمرکز یکی از راههای کشف شهود و مکاشفه یک هنرمند راستین در این جهان ناسوتی و در نهایت پرواز او به عالم ملکوت است زیرا خوشنویس در لحظات ترسیم در دنیای آرمانی رویه کمال سیر می کند که نه تنها خسته کننده نیست بلکه به او نشاط و سرزندگی می دهد هنر خوشنویسی اسلامی پشتوانه محکمی دارد که بر پایه آگاهی و معرفت و بینش اسلامی هنرمند است بینشی که به او تمرکز ذهن می دهد و زمینه اعتماد به نفس او را فراهم می کند و باعث التذاذ هنرمند در تنهایی می شود تمام موارد مذکور بر پایه علم و دانش الهی خوشنویسی اسلامی ایجاد می گردد که باعث رشد و تربیت اخلاقی او می شود و این تعادل شخصیتی به او امکان یک رشد متوازن می دهد که به سوی عرفان رهنمون است به این دلیل است که استادان خوشنویس در گذشته عارف شاعر و حافظ قران بودند این تعادل در نهایت به گفته میر عماد الحسنی است که خط به اعتدال را می سازد.

(آنچه در هنر خوشنویسی اسلامی وجود دارد حقایق والایی است که از رمز و راز و نمادی برخوردار است که در هنر مقدس ریشه دارد هنرمند مسلمان برای بیان این حقایق از نماد و سمبل های خاصی یاری می گیرد تا بتواند با صورت خیالی و قوه خیال خود یک عالم نامحسوس (عالم مثال) را با رمز بیان کند که این یکی از عالیترین جنبه های نمایش هنر مقدس است که نمونه بارز آن در هنر خوشنویسی اسلامی کتیبه های بنایی) است هنرمندان خوشنویس اسلامی در طراحی بناهای مذهبی خود همراه با معماران قدسی فعالیت کردند و با ایجاد فضاهای مثبت و منفی در تکرار کلمات مقدس (الله - محمد - علی) قصد ایجاد فضایی لاهوتی را داشتند آنها در این نوع طراحی بیانی بیش از تزئینی داشته و برای آنان این نوع فضا سازی بیهوده نبوده بلکه به منزله روح و جسمی است که مکمل هم می باشند ایجاد کشیدگی (الف ها) در خطوط ثلث کتیبه های اسلامی به رنگ سفید بر زمینه آبی تیره تداعی کننده هاله آبی از نور و افزایش فضای سفید بر تیره نشان از تفکر غلبه نور بر تاریکی است (الله نور آسمانها و زمین است - سوره نور آیه ۳۵) این یخشی از ترجمان رموز هنر خوشنویسی اسلامی است که ریشه در فلسفه نور و روشنایی اشراقیون و قبل از آن بینش خسروانی و تفکر قداست نور و آتش در ایران باستان دارد (آیا می بینید و به نظر دقت توجه میکنید هر آتشی که آن را

روشن می نماید شما ایجاد کردید پس در مقابل این نعمت تسبیح و سپاس کن به نام بزرگ خدا ...- (سوره واقعه).

تداوم این بینش استفاده از رنگهای پرتالو مانند طلایی بر زمینه نقوش تذهیبی آثار قرآنی ما را به حقیقت وحدت وجود می رساند (به هر کجا نظر کنی دو عالم نور و تاریکی که پرتوی از انوار الهی و صفات لطف و قهر اوست را می بینی) زیرا رنگهای آفتاب نورهای جلالی اند.

استفاده از رنگ طلایی نشان از رمز الوهیت و صور مثالی عالم ملکوت را دارد و هنرمند خوشنویس مسلمان جلوه حق را در فضایی سرشار از نور و روشنایی می بیند عقیده توحیدی در معنویت اسلامی حاکم بر هنر خوشنویسی اسلامی به عنوان جوهره این هنر مقدس قرار دارد و ما را از کثرت به وحدت و از وحدت به کثرت می رساند و از آنجا که هنر مقدس روشی است برای شرافت بخشیدن به ماده پس این هنر توانسته با جوهره مقدس خود در اشکال خوشنویسی قرآنی خود را به عینیت برساند زیرا در کتابت کلام خدا واقعیتی عینی نهفته است که از بطن وحی برخاسته و هنرمند خوشنویس به اعتبار داشتن صورت الهی این هنر را به پایه معرفتی رسانده که با سرشت روحانی آن حکمت نامیده می شود پایه معرفتی هنر خوشنویسی اسلامی بر اساس معرفتی باطنی است که حقیقتی درونی را در نظر دارد این حقیقت در هستی است آن هستی مقدس است که امر مقدس در آن تجلی می یابد و آثار هنری مقدس فقط با مشاهده عوالم قدسی انسان دینی است که خلق می شود و همان تجلی باورهای مشهود مقدس است در چنین شرایطی است که هنر مند دینی تمام پدیده های خلقت را به عنوان مظاهری از عالم قدسی می بیند و کیفیت های مقدس آن را کشف می کند و این چنین زندگی را واقعی - زنده - مقدس پنداشته و دست به تخیل می زند و چون هنر او با اراده الهی رهبری می شود هنر او بازتاب هنری مقدس است.

به گفته بورکهارت : هیچ هنر مقدسی نیست که ساحت ماورایی نداشته باشد.

این بازتاب الهی در تحریر نسخه های قرآنی به بهترین شکل خود نمود یافته که با تلفیق هندسه و روح آن را عبادتی می دانند که در تمام مساجد اسلامی هم به قوت و استحکام به کار گرفته شده است زیرا خوشنویسان اسلامی با چنین باور متعالی سعی در ارایه کلامی پر معنا با مضامین عارفانه و دینی دارند آنها جهان را با دیده معنوی نگریسته و با دل پاک و صفا و شان قلم را بکار بردند و سعی در درخشان تر کردن انوار آن داشتند به این سبب است که عارفان ما همواره این هنر را به عنوان عروس هنرهای قدسی و اسلامی محترم می دارند هنر خوشنویسی اسلامی حاکم بر هنرهای اسلامی با اعتقاد و عبادت و عرفان و ادب آمیخته و در طول تاریخ هنر کشورهای اسلامی خود را با قوت نشان داده است هنر خوشنویسی با علم هندسه فضایی روحانی و اثری و روح بخش را برای مساجد اسلامی ایجاد کرده که عالمی پر جذبه است و این هندسه معنا است که قابلیت پرداختهای متنوع به هنر خوشنویس را داده و آن را در طول ادوار اسلامی متحول نموده است اما پیوسته یک امر در دل آن ثابت مانده و آن شان روحی و معنوی آن است.

در درک ماهیت خطوط اسلامی می بایست به مفهوم نقطه پی برد زیرا خط از آن آغاز می شود و حروف از آن شکل می گیرد در عرفان اسلامی بحث های عمیقی درباره نقطه و قلم و خط و مفاهیم نمادین آن انجام گرفته تا جایی که عبدالکریم جلی صوفی در قرن ۸ ه.ق نقطه را نماد (جوهر بسیط) می دانند که به ذات الهی می رسد و آن فیض لایزال است که تمام هستی وابسته به رحمت آن هستند و خوشنویسی اسلامی با استفاده از صور گوناگون و نمادین حروف بین تمام پدیده ها پیوندی عمیق ایجاد می کند و سبک های مختلف خوشنویسی هرکدام بنا بر کیفیت های خاص خود ارتباط ویژه ای با یکی از این صور دارند ریشه خوشنویسی اسلامی در عالم وحی است و ماهیت آن امری معنوی است زیرا با نزول قرآن همراه است و چون متصل به معارف الهی است پس در خدمت قرآن است و راهی است برای سیر سلوک در وادی معنا و فضایی شگفت آور برای انسانهایی که قصد گذشت از حجاب مادی و رسیدن به معنای کلمه (ال...) را دارند.

نقطه سر آغاز هنر خوشنویسی اسلامی است که مقدس است و تجسم عینی کلمه مقدس است که انعکاس آن در تمام عالی هستی با اصوات قرآن پخش می شود و کلمه الهی یا قلم الهی تمام حقایق را بر لوح محفوظ می نگارد و خلاقیت پایان ناپذیر الهی را در کتاب مثالی قرآن به نمایش می گذارد (لوح محفوظ الگویی بهشتی است و آن را گنجینه پنهان گویند که نمایانگر عظمت و زیبایی خداوند است.)

((... اگر هر درخت روی زمین قلم شود و آب دریاها به اضافه هفت دریای دیگر مرکب با ز نگارش کلمات خدا ناتمام ماند ...))- سوره لقمان - آیه ۲۷.

هنر خوشنویسی اسلامی در زمین با زتاب کتابت کلام خدا بر لوح محفوظ است این هنر در تمدن اسلامی سرچشمه تمام هنرهای تجسمی است زیرا از دین اسلام و قرآن نشأت گرفته و جواب ندای آن پیام الهی قرآن است که توسط قلم الهی ترسیم شده است (حدیث نبوی : نخستین آفریده خداوند قلم بود که همه چیز را بر لوح محفوظ بنوشت).

در (نقطه) رازی نهفته است که همان نقطه زیر حرف (ب) اولین کلمه قرآن مجید است (بسم ال.. الرحمن الرحیم) که ریشه خوشنویسی اسلامی و مبانی هنرهای اسلامی را می توان از آن دریافت و نقطه زیر (ب) نماد (نقطه نخستین) است که به منزله اولین قطره قلم الهی بر لوح محفوظ است و همان ذات الهی است که در قالب حروف و کلمات تمثیل یافته و ویرای خلاقیت است این نقاط و خطوط با تنوع خود به حوزه الهی مرتبط است سهروردی شیخ اشراق در یکی از نیایش های خود با این کلام آغاز می کند : (یا صاحب دایره عظمی که از آن تمام دوایر نشات می گیرد و تمام خطوط به آن ختم می شود و نقطه اول که کلمه علیای توسست که بر صورت کلی تو نقش شده است از آن ظاهر می گردد).

این لوح محفوظ تمام آن صور مثالی و قالبهای این جهان است که سرچشمه آن خوشنویسی اسلامی است خوشنویسی اسلامی تجسم بصری تبلور روحانی است که در لباس مادی با جهان روحانی پیوند دارد . خوشنویسی اسلامی هندسه روح است.

تمام حروف و کلمات قرآن از خود وجود و شخصیت دارند که قالب آن شخصیت عناصر بصری تشکیل دهنده آن خط است انسان با کتابت این حروف به اسراراری نهفته دست می یابد و در این مسیر به احد مرتبط می شود آیات قرآن تنها جملاتی برای بیان اندیشه نیستند بلکه به نوعی جان دارند و پرقدرتند و از آنجا که در متن آیات قرآن حضور الهی حس می شود پس کتابت آن به عنوان تجسم بخش کلمات خدا به شکوفایی استعدادهای روحانی هنرمند کمک می کند تا از حجاب مادی گذشته و به اصل کلمه (ال..) برسد هنر خوشنویسی اسلامی به هنرمند این امکان را می دهد تا بتواند به جوهر الهی قرآن نزدیک گردد همچنین منزلت خاص آن باعث گردیده تا یکی از شاخص ترین ویژگی آن (قلم) نشانه اسلام و به عنوان افتخاری برای خواص باشد تا جایی که با فرهنگ بودن کاتب و انضباط روح با ذهن و دست او عجین شود قلم الهی فقط در دست کسانی است که توانایی درک خداوند را در اشکال مختلف داشته باشند زیرا قلم در واقع قطب فعال خلاقیت الهی است که تمام صور مثالی با حروف و کلمات بر لوح محفوظ نگاشته است این قلم در دست بشر نمادی از (قلم الهی) است و تصویر آن همان حقیقت محضی است که همه چیز را بر قرآن نگاشته و منشا بهشتی وجود خود را بازتاب می دهد.

مومن با تسلیم مطلق به اراده الهی به قلمی در دست خدا تبدیل می شود و قلم در دست خود چون خود او در دست خداست و بر اساس این تسلیم تمرکز ذهن و یک فضای درونی برای هنر مند خلق می گردد که قدسی است و این چنین آثاری بدیع توسط او در ساحت زمان و مکان ساخته می شود قرآن کریم لفظ (قلم) را در سوره علق اولین سوره که بر پیامبر نازل شد آورده و او را امر به خواندن می کند.

قسم به (ن) این سوره با حرف (ن) شروع می شود و خداوند به آن قسم می خورد بنا به عقیده عرفا در باب (ن) آن را شبیه ظرف دوات می دانند که تمام سر مشق موجودات با آن بر لوح محفوظ ثبت شده است کمال الدین حسین کاشفی عارف قرن ۹ ه.ق در باب تفسیر این حرف در قرآن آورده است : (ن) را به حرف اول (نور) مربوط است که بر اساس حدیثی از پیامبر اسلام ص اولین چیزی که خداوند خلق کرد نور بود . و این حرف در آخرین کلمه یعنی (الرحمان) آمده که تمام خلقت بر اساس آن شکل می گیرد زیرا اصل جوهر خلقت خدا همان (نفس الرحمان) است که دمیدن آن به صور ازلی جهان را خلق می کند او در ادامه مباحث خود می گوید : خدا ابتدا (قلم) را خلق کرد سپس (ن) را و سوره (قلم) را با (نوالقلم) آغاز نمود.

قلم اعلی همان نور الهی است که اندازه اش برابر فاصله میان آسمان و زمین است و حرف (ن) اشاره به آن دانش الهی دارد که قلم به آن متصل است خوشنویسی سنتی اسلامی براساس علم دقیق و ریتم های هندسی استوار است و تمام حروف به روش ریاضی گونه از تعدادی نقطه شکل یافته که در تمام سبکهای خوشنویسی متفاوت است اما از قوانین خاصی پیروی می کند که این قوانین از حقیقتی در بطن وحی قرآن نشات گرفته که تمام تناظرهای کیهانی خاص را افشا می کند زیرا علم هندسه آن عمیقا معنوی است نه صرفا دانشی با سرشت دنیوی.

خوشنویسی اسلامی با خود اسلام سنخیت دارد که پس از طی دورانهای متمدنی را خلق نموده که از ویژگی های آن استمرار - عدم تغییر اصول و ثبات قالبهای معنوی آن است اسلوبهای متفاوت خوشنویسی اسلامی در گذر زمان نقش خود آفرینش را تکرار می کند که به نوعی در حال

حرکت است حرکت افقی خط با تغییر تناظر دارد اما حرکت عمودی مظهر ذات مطلق است که نمادی از وحدت اصل است در حالیکه حرکت افقی نشانه کثرت در تجلی است و تمام اسلوبهای خوشنویسی اسلامی هر کدام در تلفیق این دو حرکت عمودی و افقی خط مشترکند قرآن نمونه اولین خلقت و گوینده جهان کثرتی است که ریشه در وحدانیت دارد و هنر اسلامی با ادغام خوشنویسی و تذهیب توانسته بین نمادهای آن ارتباط برقرار کند خوشنویسی اسلامی با کلمه (ال..) رابطه مستقیم دارد که نمادی از اصل خلقت است که در آن نقوش اسلامی با فرم گرایی گیاهی و اسلیمی و هندسی ترکیب یافته زیراتمام دوگانگی های هستی در یگانگی و وحدت به هم می رسد و نقوش اسلیمی و هندسی از آن سرچشمه گرفته اند خوشنویسی با تذهیب ارتباط دارد زیرا تزئین ارتباط روحانی با خدا را بیشتر متبلور می سازد و باعث تجدید و احیای روح می گردد که از حضور کلمه (ال..) ناشی است تذهیب قرآن تجسم انرژی معنوی است که از قرائت قرآن ایجاد می شود تذهیب مانند هاله ایی کلمه مقدس را احاطه می کند و نورانیتی است که کلمه (نور) را حضوری معجزه آسا می بخشد در قرآن اعداد و حروف و اصواتی قار دارد که معنای باطنی و نمادین آن نیاز به علم گسترده ایی دارد صورت ظاهر خوشنویسی اسلامی بیانگر (هستی) و (نماد) بی واسطه واقعیت معنوی مسلمانان است و حرف (شخصیتی) قائم به ذات خود دارد که از طریق قالب بصری خود کیفیت الهی ویژه خود را تمثیل می بخشد زیرا تمام حروف الفبای قرآن مجید با ویژگی های خدا در مقام کاتب الهی در تناظر است.

(ا) به واسطه فرم عمودی اش نماد جلال الهی و آن اصل متعالی است که همه چیز از ان نشات می گیرد و سر منشأ الفبای قرآن و شروع کلمه (ال...) است. (الف) بر (ب) برتری دارد و آن به حقیقت محمدی مربوط است و (ب) به خلقت صاین الدین علی بن محمد ترکه اصفهانی عارف قرن ۶ هـ ق می گوید : (...) حروف و کلمات از عالم مجردات به جهان مادی نزول کرده و جوهر درونی آنها روحانی است و ملبس به جامه دنیای حدوث و تباهی اند هر حرف قرآن ۳ صورت دارد صورت گفتاری که به گوش رسد صورت نوشتاری که به چشم آید و صورت اصلی یا روحانی که جایگاهش در قلب است پس صورت نوشته شده همنای صورت شنیداری کلمه (ال...) و در کنار آن کلیدی است برای درک معنای درونی که در قلب جا دارد...)

دایره های حروف به منزله نشان نامتناهی و نقطه مرکز آن دایره به مثابه نشانه مطلق و نمودار تمامیت فضا و هستی و دور آسمان است و حرف (ب) با حرکت افقی اش نمادی از اصل انفعال و نمایشگر بعد جمالی الهی است که مکمل جلال است و از تقاطع این دو حرف نقطه ایجاد می شود که زیر (ب) است و ان نشانه (مراکز اعلی) است که همه چیز از ان نشات می گیرد زیرا در اصل کل تجلی چیزی جز نقطه نیست و نقطه نماد ذات خداست و وقتی کنار حرف دیگر قرار می گیرد ساکت است درست همانطور که تجلی (ذات خدا) در هر موجودی وابسته به استعدادهای کمال ان موجودی است که در آن ظاهر می شود هنر خوشنویسی اسلامی برای ساکنان ان تکیه گاه و مسندی است برای تفکر درباره احد و واحد چون هر (ا) ما را متذکر به این حقیقت است که باید قلب و ذهن ما را فقط (ا) تسخیر کند و (نقطه) ما را به این واقعیت نزدیک کند که:

(خدا بود و با او چیزی نبود.)

گرد آورنده : مریم فدایی - مسئول موزه خط و کتابت میرعماد - بهار سال ۱۳۸۶

منابع برای تحقیق بیشتر :

۱. پیام روحانی خوشنویسی اسلامی - نوشته دکتر سید حسین نصر - فصلنامه هنر - ش ۳۱
۲. کتاب دریاب اسلام ایرانی - هانری کرین - جلد ۱۱
۳. کتاب مواهب العلیه - کاشفی - ترجمه جلال نائینی - ۱۳۲۹ - جلد ۴
۴. کتاب هنر اسلامی - تینوس بورکهارت
۵. کتاب احوال و آثار صایددین ترکه اصفهانی - جلد ۱ - سال ۵۱
۶. کتاب حکمت و هنر معنوی - غلامرضا اعوانی
۷. هنر مقدس - تینوس بورکهارت
۸. مقدس و نامقدس - میرچا الیاده
۹. مبانی هنر معنوی / مجموعه مقالات - حوزه هنری - سال ۷۲
۱۰. کتاب (الکهف و الرقیم فی شرح بسم ال... الرحمن الرحیم) - عبدالکریم جبلی - قرن ۸